

## XXVIII

Перед воскресенням вернув Сава із в'язниці додому. Його випустили на волю, бо не було доказів проти нього.

Повернувши, пішов уперед до Рахіри, і аж звідси доперва до родичів. Пізнім вечором вступив у батьківську хату.

На його вид батьки заридали.

Він вернув худий — шкіра та кості, побілівши на лиці, мов полотно, і неначе німий. Здавалося, там за мурами й полишив всю мову. Мов чужий, стояв у куті і шукав за чимось очима по землі.

— Тебе вже зовсім випустили? — спитав батько боязко, між тим коли його серце в грудях краялося із жалю на вид сина.

— Зовсім, я вже зовсім дома лишаюся! — їв мовчки, не даючи майже ніякої відповіді на різні допити родичів, і ліг спати.

З ним уступило в хату щось, що немов стісняло... щось чуже, похмуре. Ні батько, ні мати не всміхалися. Він був тут, той так із розпукою очікуваний, очікуваний, той самотній син, та проте воно якось інакше складалося, чим собі представляли. З ним неначе ще щось увійшло в хату, перед чим прості душі селян відтягалися й онесмілювалися.

Що? Вони не знали того сформулювати. Воно лежало в них лише в почуванні і тяжіло на них невидимим тягарем. До пізньої ночі не лягали до спочинку. Хлопець лежав мов мрець блідий на постелі і спав, а старі — кожде із свого кутика гляділо мовчки на нього й заводило на свій лад. Він пекучими, невидимими, духовими сльозами, вона нечутно, з затягнутими устами.

Ось той блідий хлопець, те змарніле, виголодніле тіло, з тим дитинячо дрібним личком — се був його самотній син. А той самотній його син був братоубійник. Він, батько, знав про се. А як і про се ніхто не знав, він знав про се. І воно так буде до кінця життя його, до останнього віддиху його.

Другого дня зранку, зараз по сніданню, ладився Сава до Рахіри.

— Ти куди хочеш іти? — спитала його мати, майже дрижачи з турботи про нього.

Вона ж так страшенно боялася про нього!

— Куди?.. Я до Рахіри...

З неописано гірким усміхом спитала вона:

— Ти не забудь дороги до неї?

— Чого б мав я дорогу до неї забувати? — відповів він поглядом, що займався в полуміні.

— Вона винна всьому нещастю...

Він замовк і глянув до землі.

— Не вийде воно на добре! — тягнула мати грозячим голосом. — Ми сиділи ось тут, молилися та плакали кривавими сльозами за тобою... числили дні, коли ти повернеш, а тепер, як бог тобі допоміг переступити наново поріг тата та й мами, — ти звертаєшся до неї?.. Саво, Саво, бог мусить тебе покарати!!

Він підвів на неї очі.

Великі, блискучі, в тій хвилі чудові очі.

— Мамо, я був і вчора в неї! Я пішов наперед до неї, а потім прийшов до вас! Аби ви знали...

Стара мати витріщилася на нього. Мов закаменіла на місці.

— Вже вчора? Наперед до неї!

— Ая!

Наново зайшла та зміна з нею, як тоді, на святий вечір, коли вона його перший раз заклала. Та

вона замовкла.

Перший раз у житті забракло їй слів на виявлення своїх почувань, її рухливі уста задубіли, заніміли. Але як тоді, так і тепер відчувала, що в неї не стало другого сина.

Щось страшного втиснулося в її серце і рвало його. Щось страшного, гіркого, неопisanого. Вона збила п'ястуки, щоб ними вдарити когось у груди, але того «когось» не було.

— Ви гадаєте, що я стою о вашу землю? — спитав він сам, перериваючи тяжку хвилю мовчанки. — Я вашої землі не потрібую! Я собі піду з нею до Молдави! — і, сягнувши за капелюхом, вийшов із хати.

Лишилася сама мов приголомшена. З широко створеними очима, з побілілим, як стіна, лицем пленталася безтямки, без заміру й цілі по хаті, від часу до часу перешіптуючися з кимось, а роботи не дотикалася ніякої...